

А.В. В'ялець

УКРАЇНСЬКА ЛІНІЯ: ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА ТА ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Стаття присвячена перспективам музеєфікації та туристичному потенціалу Української лінії – фортифікаційної споруди XVIII ст. Наведені передумови, історія будівництва, склад та сучасний стан цього потужного оборонного комплексу, створеного на півдні України у XVII–XVIII ст.

Ключові слова: фортифікація, Українська лінія, ландміліційні полки, козаки, архітектурна спадщина, фортеця, редут.

Коли мова заходить про фортеці та пам'ятки фортифікації, то це у пересічного читача асоціюється з Центральною та Західною Україною. Про те, що і на лівому березі Дніпра існують чудові зразки фортифікації XVII–XVIII ст., мало хто знає (рис. 1). На жаль, під впливом часу та господарської діяльності людей вони руйнуються з року в рік. Вдихнути в них нове життя, врятувати від тихого поступового вмирання може розвиток на їх базі туристичного бізнесу, зокрема «зеленого» туризму. Саме цим та необхідністю поширення знань про пам'ятки фортифікаційного мистецтва та народних зусиль у справі захисту України від набігів кочовиків зумовлена актуальність нашого дослідження.

Історія будівництва Української лінії (рис. 2), її роль в обороні краю, його заселенні, історичне значення були предметом досліджень, починаючи з XIX ст. У дорадянській історіографії найбільшу увагу Українській лінії приділили у своїх працях А.О. Скальковський [1, с. 4–7], Ф.Ф. Ласковський [2], Д.І. Багалій [3, с. 298–334], О.К. Байов [4, с. 4–7], та Л. Падалка. В радянські часи дослідження продовжились. Історія спорудження і роль Української лінії найбільше були розглянуті у монографіях О.М. Апанович [5] і В.М. Кабузана [6], в колективних роботах «Історія міст і сіл УРСР» [7; 8], «Історія УРСР» [9]. Серед праць сучасних дослідників найбільшої уваги заслуговують монографічні дослідження В.О. Пірко [10], Г.П. Заїки [11], статті І.М. Мельникової [12], Б.Г. Галковича [13], Г.Г. Чепіги [14], В.М. Тимофійенка [15], а також численні науково-довідкові видання та електронні ресурси.

На жаль, до сьогодні дослідники не дійшли єдиної думки по багатьом питанням, пов'язаним з Українською лінією, зокрема кількості побудованих фортець, авторства проекту та часу початку будівництва. Всі ці питання, а також багато інших ще чекають своїх дослідників.

Передумови будівництва

Територія України завжди була ласим шматком для завойовників. Так склалось історично, що на її багаті землі зазіхали з усіх боків: з північного заходу – Польсько-Литовська держава, з північного сходу – Московська держава, з півдня – Кримське ханство та Туреччина. Південні кордони України, та й періодично її центральна частина, в XVII–XVIII ст. постійно страждали від нападів татар.

Рис. 1. Олександрівська фортеця, сучасний стан

Спорудження в межиріччі Дніпра та Сіверського Донця у XVII–XVIII ст. потужної оборонної лінії було логічним продовженням кількасотрічної діяльності Російської імперії по фортифікаційному укріпленню власних кордонів.

Отже, активне заселення й освоєння південних районів України та Росії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. примусило російський уряд вжити заходи з гарантування безпеки південних окраїн від набігів орд кримського хана. Генерал Григорій Косагов запропонував влаштувати між Дніпром і Сіверським Дінцем цілу систему укріплень, здатних не допустити раптових набігів татар на територію Лівобережної і Слобідської України, що в цілому співпадала з майбутньою Українською лінією. У березні 1682 р. він відвідав у Батурині гетьмана І. Самойловича й ознайомив його з планом будівництва оборонної лінії споруд між Дінцем і Дніпром. Але проект був відхилений, а ці укріплення не збудовані. Набіги татар, що почастишали на початку XVIII ст., а також підготовка до нової війни з Туреччиною спонукали російський уряд розпочати будівництво Української лінії.

Деякі дослідники приписують складення плану побудови Української лінії генерал-фельдцехмейстеру Герхарду фон Мініху, а вже після коронації імператриці Анни Іоанівни він був призначений президентом Військової колегії і, природно, мав пряме відношення до плану зведення Української лінії [11, с. 131].

Але більшість дослідників, приписують складення плану будівництва Української лінії генералу, графу Іоаннові Бергарду фон Вейсбаху, що знаходився на службі в російській армії з 1707 р. Можна припустити, що після ознайомлення з територією губернії і наслідками татарських набігів Вейсбах міг запропонувати урядові ідею зведення лінії на півдні України, тим більше, що аналоги подібних суцільних укріплень йому були відомі із Західної Європи. Але план будівництва лінії, швидше за все, був складений генерал-майором фортифікації де Бренї, якому указом Військової Колегії від 25 травня 1730 р. пропонувалося оглянути місця між Орілью і Сіверським Дінцем на предмет будівництва в цьому районі фортець чи лінії

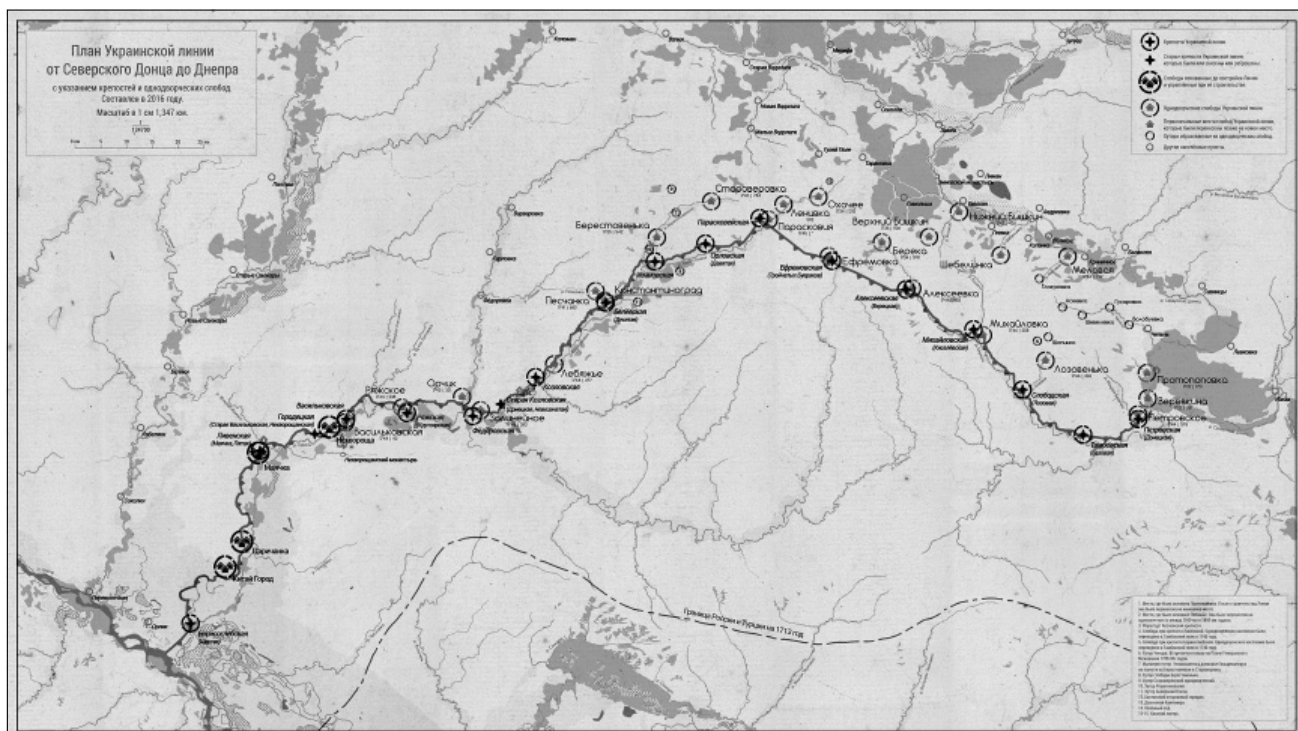

Рис. 2. План Української лінії держави [23ПСхема Бє]

для охорони південних кордонів Росії від набігів татар. Йому ж і було доручено керівництво її зведенням.

На думку творців, ця лінія мала перекрити Муравський та Ізюмський шляхи, якими татари здавна нападали на Лівобережну й Слобідську Україну та Московську державу, тобто зміцнити південні кордони Російської імперії. Та головною метою було створення потужного військового плацдарму Російської імперії для територіальних завоювань у боротьбі з Османською імперією і ханським Кримом. Деякі дослідники вважають, що головною метою було подальше придушення і врешті знищення залишків автономії української гетьманської держави, відокремлення її від Запорозької Січі, адже по смерті в 1734 р. гетьмана Данила Апостола гетьманство в Україні скасували й замінили його так званім Правлінням гетьманського уряду в Глухові, де порядкували царські намісники й фаворити [16, с. 97].

Будівництво Української лінії

Офіційно будівництво лінії розпочалось з указу Військової колегії генерал-майору Андріану де Бренї. На підставі цього указу він був зобов'язаний оглянути місцевість між р. Сіверським Донцем і Ореллю на предмет можливості закласти там фортеці [2, с. 68]. Лінія мала проходити по правому березі річок Орелі та Берестової від Дніпра до Сіверського Донця, а далі – уздовж Донця «до козацьких донських містечок» [17, т. VIII, № 5673], перекрити всю ділянку між Дніпром і Луганню, тим самим стати головною перешкодою на шляхах татарських набігів у межі України й Росії, перекривши Муравській, Ізюмській та Кальміуській шляхи. Саме так визначено в інструкції від 15 січня 1731 р. генерал-майору де Бренї і генерал-лейтенанту Тараканову. У ній зазначено: «А для

лучшего охранения той Украины между Северским Донцом по Берестовой и Арели рекам и по Северскому Донцу сделать линию и, усмотря, где опасные места к приходу неприятельскому, сделать крепости...» [17, т. VIII, № 5673].

Першим проектом передбачалося побудувати у межиріччя Дніпра і Сіверського Донця суцільний вал реданного виду, підсилений 16 фортецями і 142 редутами [2, с. 69].

Будувати та заселяти лінію мали в першу чергу ландміліційні, а також гетьманські та слобідські полки. Основну частину робіт на будівництві лінії повинні були виконати українські козаки.

4 травня 1731 р. гетьман Д. Апостол розіслав у полки універсали, в яких указувалося, що «по приговору Правительствующего Сената... велено ставить для работы и стараться всеми, какими возможно образы, то дело (будівництво лінії) за добрым порядком производить..., и чтоб нам той работе чинить всякое вспоможение, и к тому делу определить полки, не упуская удобного времени...» [18, с. 46]. Також в згаданих універсалах пропонувалося, щоб в усіх полках, сотнях були визначені козаки для будівництва лінії, заготовлені харчі на 3 місяці, взяті із собою зброя, порох, кулі, а також сокири, заступы. При командирі партії козаків, що направлялася на лінію, повинна була знаходитись одна гармата [18, с. 97]. А вже 8 травня в полки були направлені універсали з вимогою негайного виступу «з необхідним провіантом і зброєю та інструментом» і прибуття до Орелі, у Полтавський полк, до 20 травня. На чолі цього семитисячного загону робітників був поставлений київський полковник Антон Танський [18, с. 99–100].

22 червня гетьман отримав нову грамоту, в якій повідомлялося про зміну напрямку та протяжності лінії. Так,

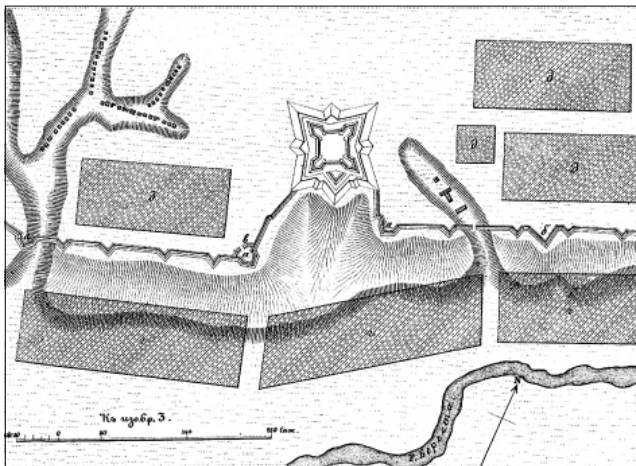

Рис. 3. Схема Белівської фортеці, валу з реданами та бастионами

указом її імператорської величності «велено вместо линии, коя была назначена от вершин р. Берестовой к Змиевскому монастырю, строить линию по новоприисканном месту по реке Береке, которая началась не в дальнем расстоянии от вершин реки Берестовой, для лучшей способности делу линии и крепостей к поселению полков...» [18, с. 114–115]. Збільшення довжини лінії вимагало збільшення кількості робочих рук, і гетьманська канцелярія стала вимагати відправити на лінію ще 5 тис. козаків [19, с. 115]. 27 червня у новому універсалі говорилося, що козаків на лінію необхідно відправити 18 липня, і щоб кожен узяв із собою запас продуктів на три місяці та необхідний інструмент для роботи: сокиру, копаницю, заступ, лопату чи мішок для носіння землі [18, с. 113–114].

21 липня гетьман отримав листа від генералів Вейсбаха і Тараканова, в якому вони просили направити на лінію додатково ще 8 тис. козаків. В черговий раз гетьман був змушений вимагати вже від своїх полковників вислати людей на лінію до 15 серпня. При цьому кожен мав мати «по заступу залізному, по лопаті, по мішку, по сокирі, а в 10-ти чоловік по коневі чи по парі волів з телігами і провіантом до 20 жовтня...» [18, с. 117–118].

Таким чином, влітку 1731 р. гетьманські полки відправили для робіт на лінії не менш 20 тис. козаків.

Щодо початку робіт на лінії, то в літературі існує декілька поглядів. Так Ф. Ласковський вважав, що роботи на лінії розпочалися в червні 1731 р. закладкою фортеці при гирлі річки Суха Беречка [20, с. 70]. Але, зважаючи на факти, можна стверджувати, що будівництво лінії передбачалося почати з верхів'їв р. Берестової. Про це свідчить лист графа Вейсбаха гетьману Д. Апостолу, в якому зазначено, що перша фортеця була закладена 23 червня при р. Берестовій [18, с. 115]. Також факти дозволяють стверджувати, що влітку 1731 р. на берегах Берестової побудовані фортеці Іоанна (до якої у серпні 1731 р. були відправлені 10000 селян), Орловська і Парасковії (закладена 22 липня 1731 р.). Інша частина робітників споруджувала фортеці на лівому березі р. Береки [1, с. 49; 18, с. 129].

Роботи на лінії у 1731 р. продовжувалася до 20 жовт-

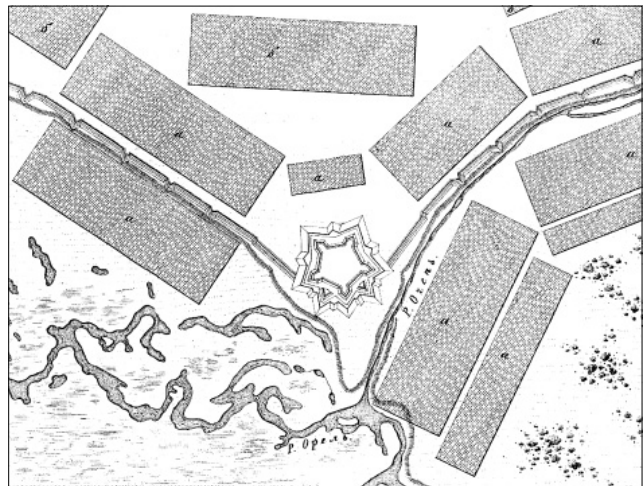

Рис. 4. Схема Борисоглібської фортеці, валу з реданами та бастионами

ня. За цей час було збудовано 120 верст лінії з 10 фортецями: Донецькою, Бузовою, Кисіль, Лузовою, Березькою, Троїцькою, Парасковії, Орловською (більш пізній її назва), Іоанна і 10-ю (майбутньою Белівською).

Новий 1732 рік почався зі звіту у Петербурзі генералів Тараканова та де Бренї про хід будівництва лінії і про формування ландміліційних полків [15, т. 104, с. 151]. Військовою колегією був розроблений план будівництва на 1732 р., яким передбачалося, в першу чергу, закінчити всі роботи попереднього року, після чого розмітити останню частину лінії від 10-ї (Белівської) фортеці до Дніпра та визначити на ній місця для будівництва ще 6-ти фортець (Нової (Дрієцької), Крутояцької, Нехворощанської, Маячківської, 5-ї біля містечка Царичанки і 6-ї при гирлі річки Очепи) [2, с. 71].

Ще однією важливою для будівництва лінії подією було розроблення в 1732 р. детальної інструкції, у якій містились всі умови її зведення, облаштування фортець, редутив. У ній, зокрема, вказувалося, що лінія і фортеці не повинні переходити на лівий бік Орелі, що вести лінію потрібно якомога пряміше, а на болотистих місцях, через які не може переправитися ворог, лінії і фортець не будувати, за винятком редутив і «фельдшанців» на колишніх дорогах з кримського боку; в лісах прорубати засіки. Також зазначалося, що існуючі перед лінією по р. Орелі містечка мають бути перенесені за лінію. Фортеці пропонувалося будувати відповідно до «новоучиненного плану» тому, що в колишніх фортецях бастиони «зроблені малі, а рavelіни великі... і до оборони не дуже придатні». Пропонувалося для розширення внутрішнього простору фортець будувати полігони у 107 замість 125 сажнів [2, с. 71]. При цьому зазначалося, щоб на відміну від попередньої ділянки, фортеці не виходили за лінію. Самі фортеці слід розміщувати на відстані 20–30 верст одна від одної. Це дасть можливість польовим війська, розміщеним в фортецях, під час нападу ворога через дві-три години з'єднатися і перетворити окремі редути на суцільну лінію.

У 1732 р. з українських полків для будівництва лінії відправили 30 тис. робітників під командою прилуць-

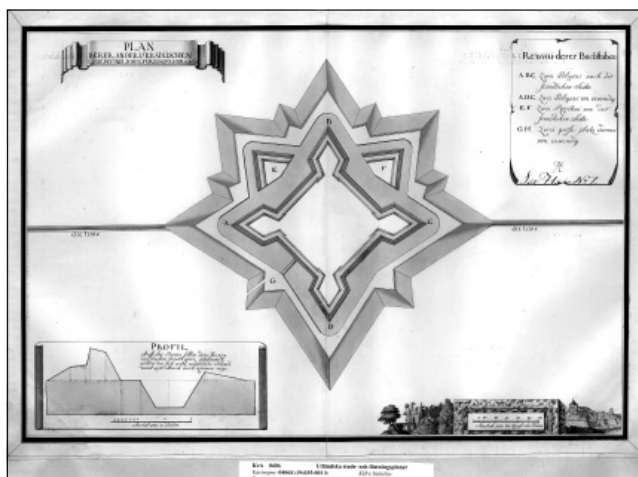

Рис. 5. Типовий план фортеці Української лінії

кого полковника Ігнатія Галагана [21, с. 165]. При тому врахували торішній досвід і відправили 15 тис. козаків і 15 тис. поміщицьких селян [20, с. 74]. Відповідно до сенатського указу від 25 березня 1732 р. 2 тис. робітників повинні були вислати і слобідські полки. Однак старшина стала скаржитися, що спорядити таку кількість робітників вона не в змозі через втечу. Їй було дозволено вислати до лінійних робіт по торішній рознарядці (одного робітника від 7,5 двору) з урахуванням втікачів, а інших, якщо не буде потреби, не вислати. Як і в попередньому році, відряджені на лінію робітники повинні були брати з собою провіант, інструмент і зброю, крім того, кожен 50 робітників із слобідських полків зобов'язані були доставити один плуг з волами, орачами і погоничами для того, щоб провести «першу борозну» [3, с.302]. Направленими в 1732 р. робітниками було завершено зведення лінії на ділянці від 10-ї до останньої фортеці.

У наступному 1733 р. Вейсбах вимагав від гетьмана Д. Апостола, вислати влітку ще 30 тис. чоловік на будівництво лінії, але останній звернувся до імператриці з проханням зменшити число робітників вдвічі [12, с. 80].

Роботи на лінії продовжувалися і в наступні роки, у тому числі в період російсько-турецької війни, що негативно відбилася на стані населення Слобідської і Лівобережної України.

Усього протягом 1733–1742 р. на лінії для її завершення і полагодження, облаштування слобод було задіяно 120760 чоловік [17, т. XI, № 8787]. Щорічно в середньому це складало більше 12 тис. чол., хоча в окремі роки висилалося і менше [2, с. 74]. Все це лежало важким тягарем на плечах українців, що знайшло своє відображення навіть в народному фольклорі та піснях.

Склад

У загальному підсумку Українська лінія, загальна довжина якої мала 268,5 версти, складалася з суцільного високого валу з реданними виступами (редан – кутовидний виступ в укріпленні в бік ворога, що надає можливість фланкувати підступи до прямих ділянок укріплення) і глибокого рову (рис. 2). На окремих ділянках, в залежно-

сті від умов місцевості (річок, струмків, вибоїн і ярів), вал був зигзагоподібним. В деяких місцях, де цього вимагали умови, редани замінювали малими бастіонами (п'ятикутними укріпленнями) чи люнетами (3–4-гранне польове укріплення незамкнутого характеру), причому деякі з цих виступаючих частин лінії змикалися бруствером (земляним валом) з боку горжі (незамкнута задня сторона укріплення), утворюючи таким чином окремі замкнуті опорні пункти. Незалежно від реданів лінія була посилена редурами, в яких помістили форпости. Відстані між редутами були неоднаковими, але визначалися вони з розрахунку взаємної оборони. Ряд блокгаузів (дерев'яних укріплень, прикритих землею), розташованих безпосередньо за лінією із внутрішнього боку, представляли закриті приміщення для військ, складали такі опорні пункти, що значно збільшували самостійність їхньої оборони [10, с. 36].

Фортеці в основному мали в кутах по чотири бастіони (рис. 3), за винятком Борисоглібської і Лівенської, які після перебудови мали вигляд п'ятикутних зірок (рис. 4). Перед головними брамами фортець, а також з напільного боку влаштовували захисні равеліни (укріплення у вигляді кута, що складалось з валу і рову), що надавало фортечним планам зірчастих абрисів. Висота земляних валів сягала 4–5 сажнів, ширина ровів 6–9 сажнів, глибина 2,5–3 сажні. Десять фортець Петрівсько-Белівської дистанції, які почали будувати раніше, звели на «повний профіль», а шість фортець Борисоглібсько-Козловської дистанції, споруджених під час війни, – на «малий профіль», з меншими параметрами валів і ровів. Цим пояснюється, зокрема, поганий стан збереженості земляних укріплень фортець Борисоглібсько-Козловської дистанції. По дну як фортечного рову, так і того, що тягнувся вздовж лінії, встановлювався палісад. Також палісадом спеціальної конструкції перекривались річки, що перетинали лінію. У середині фортець розміщували казарми, пороховий льох, провіантський магазин (склад), лазарет і колодязь. Слободи, які існували при фортецях, також обносили невисоким земляним валом чи тільки надобами [20, с. 72–73].

Всього на лінії було споруджено 17 фортець (рис. 5) і 49 редутів (рис. 6) [13, с. 143]. Після того, як на лінії були поселені ландміліційні полки (близько 22 тис. чоловік), фортеці були перейменовані, за винятком фортець Парасковії та Іоанна. Більшість назвали так само, як і поселені біля них полки. Перша від Дніпра фортеця, побудована при р. Очеп, стала називатися Борисоглібською (рис. 4), 2-а – Царичанською, 3-я Лівенською, 4-а – Василівською (Паячківська), 5-а – Рязьською (Нехворощанська), 6-а – Федорівською (Крутояцька), 7-а – Козловською (Дрієцька), 8-а – Белівською (колишня 10), 9-а – Іоанна, 10-а – Орловська (колишня 8), 11-а – Парасковії, 12-а – Єфремівською (Троїцька), 13-а – Олексіївською (Берецька), 14-а – Михайлівською (Лузова), 15-а – Слобідською (Кисіль), 16-а – Тамбовською (Бузова), 17-а – Петрівською (Донецька) [10, с. 36].

Щодо редутів, то вони, на відміну від фортець, власних імен не отримали і продовжували нумеруватися, починаю-

чи від Дніпра. Розподілялися вони уздовж лінії наступним чином: при впадінні р. Орелі в Дніпро знаходилося два редуту (Христовський при Дніпрі і Борисоглібський при Орелі), між Борисоглібською і Царичанською фортецями 3–6, між Царичанською і Лівенською – 7–8, між Василівською і Рязьською – 9–12, Рязьською і Федорівською – 13–14, Федорівською і Козловською – 15–17, Козловською і Белівською – 18–22, Белівською і Іоанна – 23–24, Іоанна й Орловською – 25–27, Орловською і Парасковії – 28–30, Парасковії і Єфремівською – 31–38, Єфремівською і Олексіївською – 37–39, Олексіївською і Михаїлівською – 40–42, Михаїлівською і Слобідською – 43–44, Слобідською і Тамбовською – 45–46, Тамбовською і Петрівською – 47–48, між фортецею Петрівською і Сіверським Донцем, на березі Донця – 49-й редут [10, с. 37]. Виходи з лінії в поле прикривали збудовані поперед лінії дерев'яні блокгаузи, що були пристосовані для кругової оборони. Частина з них була двоярусною, при цьому другий ярус використовувався для стрільби з рушниць. З метою спостереження за степом, своєчасного попередження про наближення ворога перед лінією була влаштована мережа маяків та спостережних постів.

На озброєнні лінії знаходилось 180 гармат, 30 мортир і гаубиць. Обслуговували це господарство один штаб-офіцер, 9 обер-офіцерів, 281 солдат і службовець [2, с. 78]. Наприкінці 1733 р. Військова колегія запропонувала укомплектувати фортеці лінії слюсарями, ковалями, сідлярами, коновалами з числа іноземців.

Військово-адміністративним центром Української лінії була Белівська фортеця (м. Красноград Харківської обл.), а лінію поділено на дві оперативні дистанції: Петрівсько-Белівську й Борисоглібсько-Козловську.

Висновки

Таким чином, Українська лінія відіграла важливу військово-оборонну роль не тільки в період російсько-турецької війни 1735–1739 рр., але й у наступний період, в тому числі й у війні з Туреччиною в 1768–1774 рр. Українська лінія (що вже була розформована 1764 року) втратила своє оборонне значення у 1770-х роках, коли на півдні від неї (на віддалі 175–180 км) між Дніпром і Азовським морем збудовано нову – Дніпровську лінію. А після того, як Російська імперія у 1783 р. приєднала Кримське ханство, Українська лінія остаточно втратила своє військово-оборонне значення. 1784 року її ліквідували. Війська, озброєння та інше майно лінії передали до фортець Дніпровської лінії.

Українська лінія протягом свого існування була своєрідним кордоном між Гетьманщиною, Слобідською Україною й Запорозькою Січчю. Біля фортець та на шляхах, що стояли на Запорожжя й Крим, були розміщені російські прикордонні форпости й митниці. Російські залоги й команди пильнували перехід і переїзд через лінію, справляли мито з чумацьких валок і купецьких обозів, перехоплювали втікачів на Запорожжя.

Сучасний стан та туристичний потенціал

Початок дослідженням на Українській лінії був покладений ще на початку XIX ст., коли вона вже сприймала-

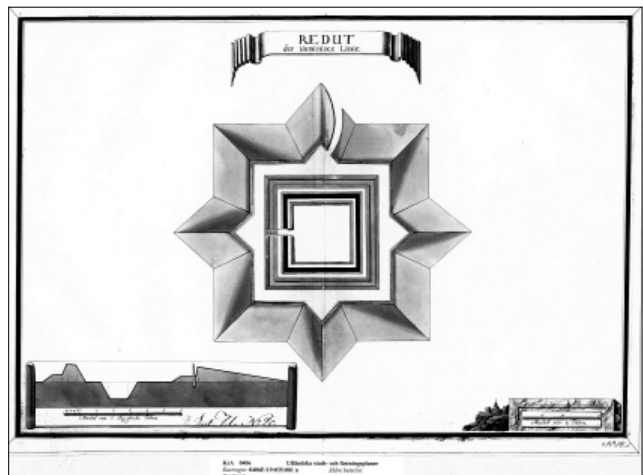

Рис. 6. Типовий план редуту Української лінії

ся населенням як старожитність. Про її призначення ще пам'ятали, але подробиць з'ясувати на місцях не могли. За наказом імператора в 20-х рр. XIX ст. почалась «інвентаризація» давніх будівель в губерніях Російської імперії з метою їх охорони. В циркулярі міністерства внутрішніх справ від 31 грудня 1826 р. дається інструкція, яким чином отримувати потрібну інформацію, в якій формі надсилати. Результати тих досліджень викладені в роботах, зазначених на початку статті.

В 1985 році на ділянці лінії працювала археологічна експедиція Інституту археології під керівництвом М.П. Кучери з метою перевірки наявності змійових валів в районі від с. Нехвороща до с. Рязьківка. Змійових валів не знайдено, але досліджено конструктивні особливості, прийоми спорудження. Висновок експедиції: Українська лінія ще виразно зберігає свої ознаки і повинна розглядатися як пам'ятка археології та перебувати під охороною держави [22, с. 111–116].

На жаль, небагато об'єктів Української лінії залишились неушкодженими. Більшість з них, давши початок поселенням, стали їх жертвами, так як опинились в зоні житлової забудови і сільськогосподарської діяльності. До 1972 р. вони взагалі не перебували в жодному пам'яткоохоронному реєстрі. Активне сільськогосподарське використання земель з кожним роком все більш руйнувало споруди лінії.

Наразі добре збереглися 10 фортець, від Петрівської до Белівської (частково зруйнована). Решта або не збереглась зовсім, як Борисоглібська (на місцевості відсутні будь-які ознаки споруди), інші розорані, як Василівська (майже вся фортеця розорана, частково збереглися два бастиони, решту фортеці можна розгледіти лише на аерознімках у вигляді контурів; землю з валів фортеці брали для будівництва дамби в Нехворощі), або частково забудовані, як Рязьська (від фортечних валів лишилися тільки невеликі вершинки висотою не більше метра, видно залишки південних бастионів, а в центрі лишилась заглибина на місці колодязя) та Лівенська (подекуди проглядають залишки південних валів та бастионів; в радянські

Рис. 7. Фото фортеці св. Параскеви, сучасний стан

часи на 2/3 зруйнована бульдозерами; протягом тривалого часу землю з валів фортеці брали для підсипки доріг у поймі річок Орель та Маячка). На державному обліку перебувають Споруди Української укріпленої лінії – 2 бастіони та польові укріплення між ними в районі с. Залелія, (охоронний № 040020-Н), земляні вали укріплення (редути) в с. Могилів (охоронний № 040021-Н), земляний вал укріплення в с. Тарасівка (охоронний № 040022-Н); Петрівська фортеця в с. Петрівське Харківської обл. (охоронний № 227/а), Тамбовська фортеця с. Мар'ївка (охоронний № 227/б), Слобідська фортеця в с. Павлівка Друга (охоронний № 227/в), Михайлівська фортеця в с. Михайлівка (охоронний № 227/г), Олексіївська фортеця в с. Олексіївка (охоронний № 227/д), Єфремівська в с. Єфремівка (охоронний № 227/е), Парасковіївська фортеця в с. Парасковія Мелихівської с/р, (мал. 7) (охоронний № 227/ж), Орловська фортеця в с. Дячківка Старовірівської с/р (охоронний № 227/з), Белівська фортеця в м. Красноград (охоронний № 227/к), Козловська (зберіглась погано, майже вся фортеця, крім частково збережених двох бастіонів, розорана; контури помітні лише на супутникових знімках) та Федорівська (не зберіглась, видно лише контури) фортеці в с. Залінінне Малоорчицької с/р (охоронні № 227/л та № 227/м відповідно), Іванівська фортеця в с. Іванівське (охоронний № 227/і).

Деякі фортеці вже зараз становляться туристично привабливими. Так у Олексіївській фортеці проводяться регулярно етнофестивалі «Олексіївська фортеця». Однак, система в використанні такого грандіозного потенціалу, як пам'ятки Української лінії, відсутня. Необхідно зберегти та показати всю велич системи укріплень, а не тільки обмежуватись окремими спорудами. Для цього на державному рівні треба розробити окрему програму. Вона повинна передбачати системне вивчення всієї території Української лінії, ретельне дослідження виявлених об'єктів та пошук нових, створення на цій базі туристичного маршруту, який має бути відповідним чином позначений на трасах та місцевості. Він сприятиме розвитку «зеленого» в туризмі тих місцевостей, де його на сьогодні взагалі немає. Звісно, що в реалізації цієї програми мають бути за-

цікавлені місцеві органи влади та сільські громади. Також має бути розгорнута активна рекламно-інформаційна кампанія, щоб суспільство таки дізналось про існування і роль в українській історії унікального та цікавого комплексу пам'яток – Української лінії.

ПОСИЛАННЯ

1. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730–1823. – Одесса, 1836. – Ч. 1. – 294 с.
2. Ласковский Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. – СПб. – 1865. – Ч. 3. – 1016 с.
3. Багалай Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М., 1887. – 615 с.
4. Баиов А.К. Русская армия в царствование имп. А.нны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736–1739, Т. 1–2. – СПб., 1906.
5. Апанович О.М. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1969. – 224 с.
6. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX в. – М., 1976. – 307 с.
7. История городов и сел УССР. Днепропетровская область. – К., 1977. – 958 с.
8. История городов и сел УССР Харьковская область. – К., 1976.
9. Історія Української РСР. У 8 т. – К., 1978. – Т. 2. – 614 с.
10. Пірко В.О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця. – Донецьк, 2007. – 176 с.
11. Заїка Г. Українська лінія. – Київ-Полтава, 2001. – 88 с.
12. Мельникова И. Борьба России с Турцией в 30-х гг. XVIII в. // Ученые записки Института славяноведения. – М., 1948. – Т. 1.
13. Галкович В. Картографічні матеріали та їх застосування для вивчення історії України XVIII ст. // УДЖ. – 1971. – № 9. – С. 138–145.
14. Чепіга Г.Г. Українська лінія та її роль в заселенні Південно-Східної України: історіографія проблеми // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 240–247.
15. Тимофеев В. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII в. – К., 1984. – 219 с.
16. Ленченко В. Українська лінія // Військово-історичний альманах. – 2006. – № 2. – С. 97–103.
17. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. – СПб., 1830. – Т. 4–19.
18. Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко – К., 1853. – Т. 1.
19. Максимович М. Собрание сочинений. – К., 1876. – Т. 1. – 847 с.
20. Левашов П. Картина или описание всех нашествий на Россию всех татар и турков. – СПб., 1792. – 171 с.
21. Бантыш-Каменский Д. История Малороссии. – М., 1842. – Ч. 3.
22. Вітрик І.С. Українська лінія як пам'ятка археології пізнього середньовіччя // Археологія. – 1999. – № 2. – С. 111–116.
23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://d12.ukrainianline.info/maps/Ukraine_plan.jpg.

Вялец А.В. Украинская линия: история строительства и туристический потенциал

Статья посвящена перспективам музеефикации и туристическому потенциалу Украинской линии – фортификационного сооружения XVIII в. Приведены предпосылки, история строительства, состав и современное состояние этого мощного оборонного комплекса, созданного на юге Украины в XVII–XVIII вв.

Ключевые слова: фортификация, Украинская линия, ландмилицские полки, архитектурное наследие, крепость, редут.

Vialets A.V. Ukrainian line history of construction and tourism potential

The article is devoted to the prospects of museumification and the tourist potential of the Ukrainian line – fortification of the XVIII century. The preconditions, the history of construction, composition and current state of this powerful defense complex created in the south of Ukraine in the XVII–XVIII centuries are given.

Key words: fortification, Ukrainian line, landing regiments, Cossacks, architectural heritage, fortress, redoubt.

28.02.2018 р.

